

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Mustafa Ateş. *Bir Osmanlı Fakihî: İbn Âbidîn.*
İstanbul: İSAM, 2022, 400 sayfa.**

Mahmut TAŞÇI*

Bir Osmanlı Fakihî İbn Âbidîn, Mustafa Ateş'in 2019 yılında tamamladığı doktora te-zine dayanmaktadır. Çalışma, *Reddü'l-muhtâr* adlı eseri özelinde İbn Âbidîn'in (1252/1836) fikhî çalışmalarını, bu açıdan takip ettiği usul ve yöntemi belirginleştirmeyi hedeflemekte, bir haşiye olması bakımından eserin işlevine ve geçmiş birikimle ilişkisine odaklanmakta-dır. Ateş, üç bölümden oluşan çalışmasında mezhep sisteminin nasıl bir işleve sahip olduğu meselesini araştırma boyunca cevap arayacağı temel bir soru olarak vaz etmektedir (s.16-17). Çalışmada İbn Âbidîn'in diğer hacimli eserleri ve risaleleri doğrudan konu edilmezken, *Şerhu'l-Manzûme* ve *Neşrü'l-arf* risaleleri teori-pratik uyumunu tespit edebilme gayesiyle istisnaen incelemeye dâhil edilmiştir (s. 19). *Reddü'l-muhtâr* adlı eseri özelinde mezhep, tak-lit ve içtihat kavramlarını eksene alarak incelemesi bakımından çalışma, İbn Âbidîn'in fikhî mesaisini mevcut çalışmalardan farklı ve özgün bir şekilde incelemektedir.

Çalışmanın ikincil kaynakları sözü edilen çerçeve dikkate alınarak seçildiği için, litera-tür değerlendirmesinde özellikle İbn Âbidîn'in fetva usulü ve örfle ilgili görüşlerini ve mez-hep içi işleyişi konu edinen çalışmaların incelenmesine ağırlık verildiği görülmektedir (s. 19-23). Bununla birlikte, bahse konu edilenlerin, İngilizce olan iki çalışma hariç Türkçe ve Arapça kaynaklardan ibaret olmaları dikkat çekmektedir. İbn Âbidîn ile ilgili olup çalışma konusunun ilgi alanına girmesine rağmen yazarın dikkatinden kaçan bazı akademik çalış-maların varlığı nedeniyle kapsamlı bir literatür taraması yapıldığını söylemek mümkün gö-rünmemektedir. Bu kapsamda Martha Mundy'nin *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* ve *Neşrü'l-arf* risalelerini belirli bir bağlama yerleştirmeye çabaladığı *On reading two epistles of Muham-mad Amin Ibn 'Abidin of Damascus* adlı çalışması örnek verilebilir. Mundy bu çalışmasında, İbn Âbidîn'in fikhî düşüncesi hakkında kanaat belirten bazı isimlere kısa ancak özlü eleştiri-riler yöneltmektedir. Bu isimlerden biri olan Wael B. Hallaq'ın, İbn Âbidîn'i Tanzimat he-defleri doğrultusunda okuduğu için reformist olarak algıladığını ileri sürmekte ve bu ba-kış açısının fikhin kutsal-seküler dikotomi çerçevesinde yorumlanmasıyla birleştiğinde daha problemlili bir hale dönüştüğünü söylemektedir. İbn Âbidîn'in örf kavramsallaştırmasına top-lumsal ve ticari uygulamaların yanı sıra devlet uygulamalarının da dahil olduğunu ve onun

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, mahmut.tasci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7939-3238

çalışmalarını ilgi çekici kılan şeyin ilahi olan ile hukuk-devletin birleşmemesi hususu olduğunu iddia etmektedir.¹ Bu tür bazı çalışmalardaki iddiaların ele alınmaması nedeniyle, ilgili kısımda İbn Âbidîn ve çalışmalarına yönelik mevcut literatürün genel bir bakış açısıyla değerlendirildiği, diğer çalışmalara nazaran içerisinde daha keskin iddialar barındırmakla nitelenebilecek bazı görüşlere yönelik olumlu veya olumsuz bir eleştiriye literatür değerlendirmesinde yer verilmediği söylenebilir.² Dikkat çeken bir diğer husus, kitap için tercih edilen başlığı anlamlı kılacak bir açıklamaya çalışma boyunca yer verilmemesidir. Bu açıdan, genelde “bir Osmanlı fakihî” olmanın ne anlama geldiği, özeld e İbn Âbidîn’in bir Osmanlı fakihî olarak tavsif edilmesinden ne anlaşılması gerektiği gibi sorulara hiçbir şekilde temas edilmemekte, sözü edilen sorularla irtibatlandırılacak herhangi bir açıklama da bulunmamaktadır. Bu sebeple, söz konusu nitelendirme yalnızca dönem ve yaşanan bölge esas alınarak yapılmış gözükme ktedir.

İbn Âbidîn’in yaşadığı döneme, hayatına ve eserlerine ayrılan birinci bölümde siyasî ve idarî konjonktür ağırlıklı olmak üzere genel olarak Osmanlı devleti ve İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde cereyan eden gelişmelerden bahsedilmektedir (s. 29-40). Ancak yazarın ifadesiyle “İbn Âbidîn’in yaşadığı çevrenin onun ilmî bakış açısını nasıl etkilediğini anlama” (s. 25) noktasındaki amacı gerçekleştirilmediği ilgili bölümün yetersiz kaldığını belirtmek gerekir. Zira söz konusu dönemde cereyan eden gelişmelerin Şam’da nasıl bir yansıması olduğu, Şam toplumundaki sosyal grupların bu gelişmeler karşısındaki tavırlarının ve bu açıdan fukahânın gündeminin, sosyal problemlerin neler olduğu gibi hususlar konu edilmemektedir. Bu sebeple çalışmanın İbn Âbidîn’in fıkıh düşüncesinin tarihsel bağlamını izah noktasında zayıf kaldığını, bu durumun onun fıkıh faaliyetinin etraflı bir şekilde anlaşılmasının önünde bir engel teşkil ettiğini ifade etmek gerekir. Daha geniş çaplı ele alan çalışmaların varlığı dolayısıyla yazar, İbn Âbidîn’in hayatını ve eserlerini oldukça özet bir şekilde işlemektedir. Özellikle eserleri hakkında bilgi verdiği kısım, yazarın İbn Âbidîn’in hayatı ve eserleri hakkındaki en ayrıntılı çalışma olan Muhammed Abdülatif Sâlih el-Ferfûr’a ait *İbn Âbidîn ve eseruhû fi’l-fıkhi’l-islâmî* adlı eserin verileriyle yetindiği izlenimini vermektedir. İbn Âbidîn’e telif niteliğinde nispet edilen bazı eserlerin varlığı, kaybolduğu ileri sürülen eserlerinin halihazırda akıbeti gibi konularda çalışma herhangi bir yeni tespit sunmamaktadır.

İkinci bölümde *Reddû’l-muhtâr*’ın kaynakları ve bir haşiye olarak nasıl bir işleve sahip olduğu konuları işlenmektedir. İbn Âbidîn’in üzerine haşiye yazacağı eser olarak *Tenvîrû’l-ebâr* şerhi *ed-Dürri’l-muhtâr*’ı tercih etmesi, temelde bu şerhi ders halkasında baştan sona iki kez okuması gerekçesiyle açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu eserlerin İbn Âbidîn’in döneminde büyük rağbet görmesi ve bu eserler üzerine yazıldıkları zamandan

1 Mundy, “On reading two epistles of Muhammad Amin Ibn ‘Abidin of Damascus”, s. 99-101.

2 Wael B. Hallaq’ın İbn Âbidîn hakkında Ateş’in ifadesiyle “örfü, Kuran ve sünnet de dahil olmak üzere resmî kaynakların hukuki sonuçlarını ortadan kaldırma yetkisine sahip bir hukuk kaynağı konumuna yükseltmiş olması” iddiası bu kapsamda bir örnek olarak zikredilebilir. Yazar, “*Reddû’l-muhtâr*’da Şerî Deliller ve Şerî Hükümler” başlığı altında ele aldığı örf kısmında Hallaq’ın bu ve benzeri iddialarını, “temellendirmeye muhtaç ve oldukça iddialı” bulur ancak detaylı bir tenkide tabi tutmaz (s. 188).

İtibaren kısa sürede çeşitli çalışmaların yapılmış olması, en son yazılan metin ve şerhlerden biri olmaları, nevâzil kabilinden bazı fetvalar ve müftâ-bih görüşlere aykırı bazı tercihler içermeleri gibi gerekçeler de sıralanmaktadır (s. 104-106). *Reddü'l-muhtâr*'da kullanılan kaynaklar üzerine yapılan iki farklı çalışmadan bahseden yazar (s. 106-107), bu iki çalışmanın sonuçları arasında kaynak sayısı bakımından ciddi bir fark olmasına rağmen bu farkın nedeni, hangisinin isabetli olduğu gibi meseleleri problem edinmeksizin eserde 800'ün üzerinde kaynak kullanıldığını belirtmektedir (s. 108).³ Usûl kaynakları arasında en çok atfın İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *et-Tahrîr*'i ve bunun İbn Emîru Hâc'a (ö. 879/1474) ait *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adlı şerhine (s. 109); fûrû kaynakları arasında ise İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrür-râik* adlı eserine yapıldığı tespiti önemlidir (s. 115). Elde edilen verilerin asırlara göre dağılımı dikkate alınarak çeşitli tablolar üzerinden gösterilmesinin, okura ayrıntılı bir mukayese imkânı sunduğu söylenebilir. Ulaşılan verilerin yorumlanmasından anlaşılacağı üzere, ilgili kısım İbn Âbidîn'in kaynaklarla nasıl bir ilişki kurduğu, onlardan ne şekilde istifade ettiği gibi hususlardan ziyade, hangi kaynaklara ne ölçüde atıf var sorusuna bir cevap teşkil edecek şekilde istatistikî bir araştırma görünümü arz etmektedir. Bu bağlamda mücerret atıf yoğunluğunun referansta bulunulan kaynakların İbn Âbidîn nezdinde muteber oluşunu ispat etmede ne derece yeterli olduğu sorusu bahse konu edilmemektedir. Ayrıca fıkıh eserleri dışındaki kaynaklara dahi temas ediliyorken *Reddü'l-muhtâr*'da yararlanılan fıkıh kaynakları arasında risalelere herhangi bir bahsin ayrılmaması ilgili bölümün önemli bir eksiği olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmaya göre *Reddü'l-muhtâr*'ın temelde hükümlerin delillerini tespit, metin veya şerhte zikredilen görüşü tadil ve tashih, fikhî görüşlerin farklı kitaplarda izini sürme gibi işlevleri bulunmaktadır (s. 129). Yazar bu kanaate fikhin çeşitli bölümlerinden kendi ifadesiyle "temsil kabiliyeti yüksek" (s. 144) örnekler üzerinden ulaşmakta ve örneklerin hangi kıstas ve gerekçelerle seçildiğine dair başka bir açıklama yapmamaktadır. Fikhin muhtelif bölümlerinden örnekler zikredilmesi farklı konulara dair İbn Âbidîn'in görüşleri hakkında okura bazı faydalar sağlıyor olsa da *Reddü'l-muhtâr*'ın hacmi dikkate alındığında, konu sınırlandırılması yapılmaksızın ve belirli bir yöntem benimsenmeksizin seçilen örneklerin, eserin işlevini kuşatıcı bir şekilde ne derecede yansıttığı sorusu cevap beklemektedir. Yine *Reddü'l-muhtâr*'ın bir işlevi olarak zikredilen mezhep sistemi ve birikimi dahilinde yeni ortaya çıkan problemleri çözüme kavuşturduğu iddiası (s. 364) çalışma boyunca güçlü bir şekilde ispatlanabilmiş değildir. Söz gelimi incelenen örneklerin yeni olarak nitelendirilmesini gerekli kılan sebeplerin neler olduğu, hangi olayların bu sebeplere zemin teşkil ettiği gibi hususlar irdelenmemektedir. Üstelik seçilen örneklerin kahir ekseriyetinin İbn Âbidîn dönemi öncesine uzanan meseleler olduğu görülmektedir. Ayrıca yazarın

3 Söz konusu iki çalışma *İbn Âbidîn Tercümesi Fihristi ve Terimler Sözlüğü* içerisinde yayımlanan Ahmet Özel ve Yahya Semize ait *İbn Âbidîn'in Kaynakları* ile Lüey b. Abdürraûf el-Halilî'ye ait *Leâliü'l-mehâr fi tahrîci mesâdiri İbn Âbidîn fi hâşiyetihî Reddü'l-muhtâr* adlı çalışmalardır. Ateş'in ifadesine göre birinci çalışmada *Reddü'l-muhtâr*'da kullanılan kaynak sayısı yaklaşık 550 iken ikinci çalışmada 837 kaynak tespit edilmiştir. Ateş ise 800'ün üzerinde kaynak kullanıldığını dikkate almaktadır (s. 107-108).

da belirttiği üzere (s. 130, 172 numaralı dipnot), *Reddū'l-muhtâr*'ın işlevi bölümünde işlenen bazı örnekler diğer başlıklara da uygun olması nedeniyle tez yazım tekniği açısından başlık-içerik uyumu hakkında haklı bir eleştiriyi gündeme getirmektedir. Bu durum, meydana gelen tedâhülü önleyecek şekilde başlıklandırma yapılmasına bazen gerekli özenin gösterilmediği izlenimini vermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü İbn Âbidîn'in *Reddū'l-muhtâr*'da takip ettiği usule ayrılmıştır. Bu bölümde Hanefî mezhebinde hukukî süreklilik ve değişimin *Reddū'l-muhtâr* özelinde nasıl gerçekleştiği sorusuna cevap aranmaktadır (s. 207). Çeşitli örnekler üzerinden İbn Âbidîn'in hüküm tespitinde takip ettiği usulü netleştirmeye çalışan yazar taklit, tercih ve tahric kavramlarını merkeze almakta ve İbn Âbidîn'in fıkıh düşüncesinde taklidin esas olduğunu, bununla birlikte onun gerektiğinde tercih ve tahric faaliyetlerinde de bulunduğunu ifade etmektedir (s. 299-300). Taklit hukukî istikrar ve sürekliliği temsil ediyorken, tercih ve tahric değişimin yönetildiği araçlar olarak okurun karşısına çıkmaktadır. Ateş, taklidi mezhebe müntesip bir fakih olarak mevcut mezhep birikiminden istifade etme ve meşru kılıcı bir gerekçe olmadıkça mezhep görüşüne tabi olma şeklinde tanımlanabilecek olumlu bir içerikte kullanmaktadır. Bahsedildiği şekliyle taklidin, Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) tasnifindeki "temyiz" faaliyetine denk düştüğünü söylemektedir (s. 247). Bu bağlamda taklit ve içtihat kavramlarıyla doğrudan alakalı gördüğü fakihlerin tasnifi konusunu işlemektedir. Yazara göre İbn Âbidîn fukahâyı mutlak müçtehit, mezhep imamının usulünü benimseyen müntesip müçtehit, mezhepte müçtehit ve mukallit olmak üzere dörde ayırmakta; Kemalpaşazâde'nin yedili tasnifindeki meselede müçtehit, ashâbü't-tahric ve ashâbü't-tercih, İbn Âbidîn'de mezhepte müçtehit kategorisine dahil olmaktadır (s. 211-214). Konu hakkındaki önemli tespitleri bakımından çalışma mevcut literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Yazar *Resmü'l-müftî*'deki ilkelerin esas muhatabının mukallit fakih olduğunu iddia etmekte ve buradan hareketle *Resmü'l-müftî*'yi "taklit usulü" olarak tanımlamaktadır (s. 245). Bu durumda mukallit fakihin bir içtihat faaliyeti olarak nitelendirilen tercih ve tahric faaliyetlerinde nasıl bulunabildiği sorusu gündeme gelmektedir. Zira yazar, İbn Âbidîn'in fıkıh faaliyetinde taklit-tercih-tahric şeklinde bir hiyerarşiyi gözettiğini (s. 246), İbn Âbidîn'in içtihat kapsamında gördüğünü ileri sürdüğü (s. 292) delil merkezli tercih ve yeni meselelerde tahric faaliyetlerinde bulunduğunu (s. 246); ayrıca zaman zaman İbn Âbidîn'in kendisini mukallit bir fakih olarak nitelendirdiğini belirtmektedir (s. 299). Yazar, bu soruyu taklit ile mezhep içi içtihadın keskin çizgilerle ayrılmadığı ve İbn Âbidîn'in *Resmü'l-müftî*'deki ilkelerle bu faaliyetlerini desteklemesinin, onun mukallit fakih olma yönünü güçlendirdiği gerekçeleriyle açıklamaktadır (s. 298-300). Ancak bahsedilen gerekçelerin söz konusu soruyu görünürdeki çelişkiyi yok edecek seviyede cevaplandırdığını söylemek güçtür. Ayrıca İbn Âbidîn'in var olduğu ileri sürülen söz konusu hiyerarşiyi hangi somut sebepler dolayısıyla bozma ihtiyacı hissettiği kapsamlı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuş değildir. Bu bakımdan çalışma boyunca işlenen örneklerin, bahsedilen problemi ortadan kaldıracak düzeyde İbn Âbidîn'in "tabakâtü'l-fukahâ" açısından kendisini nerede konumlandığı, bu açıdan

seçilen örneklerin İbn Âbidîn hakkında pratikte okura ne söylediği hususlarında yeterince temellendirilmiş bir açıklama içermediğini söylemek mümkündür.

Çalışma hiç kuşkusuz İbn Âbidîn'in fikhî mesaisini anlamlandırma noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Bunlardan biri, İbn Âbidîn'e göre muteber kaynak meselesini onun en hacimli eseri olan *Reddû'l-muhtâr*'daki atıflarından hareketle netleştirme çabasıdır. Özellikle yazarın İbn Âbidîn'in fakihlerin tasnifi hakkındaki görüşlerine yönelik ortaya koyduğu tasvir, özgün bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Bu açıardan kitap, İbn Âbidîn'in fıkıh düşüncesini analiz etmeye odaklanacak yeni araştırmalarda tespit ve iddiaları göz önünde bulundurulması gereken çalışmalar arasında yerini alacaktır. Bununla birlikte İbn Âbidîn'in fikhî mesaisini tarihî bağlamıyla ve etraflı bir şekilde anlamlandırma konusunda çalışmanın yeterli olduğunu söylemek güçtür.

Kaynaklar

Mundy, Martha. "On Reading Two Epistles of Muhammad Amin Ibn 'Abidin of Damascus." *Forms and Institutions of Justice Legal Actions in Ottoman Contexts* (ed. Yavuz Aykan - IŐık TamdoĐan). İstanbul: Institut Français D'etudes Anatoliennes, 2018, s. 93-104.